

הוראת פרק היסטוריוגרפי בתנ"ך, בשילוב הגישה המסורתית, ממצאי הארכיאולוגיה המקראית והמחקר המדעי.

דב רוזנר

תאריכים: הממלכות ישראל וארם דמשק עד שלהי המאה ה-9 לפה"ס, אחאב מלך ישראל ובן הדד ה-2 מלך ארם דמשק, מלחמות בין דמשק לבין ישראל, ברית צבאית וכלכלית בין אחאב לבין בן הדד, שלילת הברית על ידי הנביא, המידע החשוב באנאלים של שלמנאסר ה-3 מלך אשור, תבוסתו ומותו של אחאב.

תקציר

יחסי איבה ומלחמות בלתי פוסקות אפיינו את ישראל וארם דמשק, במטרה לשלוט על מקורות הירדן ועל שתי הדרכים הבינלאומיות 'דרך הים' ו'דרך המלך'. שליטה זו מהווה את הבסיס הכלכלי והצבאי העיקרי של שתי הממלכות. בן הדד יצא למלחמה בראש צבא ארמי אדיר נגד אחאב פעמיים, בשנת 855 לפה"ס ובשנת 854 לפה"ס. העליונות הצבאית של דמשק בשתי המלחמות היתה מוחלטת, ותבוסתו של אחאב היתה צפויה. מסיבה זו הסכים אחאב לחתום על תנאי הכניעה הקשים והמשפילים שהכתיב לו בן הדד ה-2. אחאב ניצל מתבוסה זו בעזרת מקור בלתי צפוי לו לחלוטין: נביא – ששמו לא מוזכר – הציע לאחאב לדחות את הסכם הכניעה, והבטיח לאחאב, בשם ה', ניצחון מוחץ על אויבו ובני בריתו, בשתי המלחמות. אחאב פעל על פי הטקטיקה הצבאית של הנביא, ואכן השיג ניצחונות על הארמים בשתי המלחמות, וממלכת ישראל ניצלה, זמנית. מלך דמשק המובס, בעצת יועציו המדיניים, הציע לאחאב ברית צבאית וכלכלית בין שתי הממלכות, והסכם שלום ביניהם. אחאב קיבל את הצעתו של בן הדד, והסכם השלום נחתם ביניהם בשומרון, הבירה הישראלית. מן המקור המקראי יוצא לכאורה, שמלך דמשק ניצל את תמימותו ורוך לבבו של אחאב, והסכם השלום ביניהם הציל את ארם דמשק מחורבן. תגובת הנביא לא איחרה לבוא. הנביא, שהתחפש ללוחם ישראלי, התייצב בפני אחאב, ולאחר שזהותו נתגלתה, הוא הוכיח את אחאב על טעותו זו. במקום לנצל את ניצחונו על הצבא הארמי בקרב אפק, לפלוש לדמשק ולהחריבה, הוא חתם עם אויבו על הסכם שלום, הסכם שאיפשר לבן הדד לשקם את צבאו ולצאת בשלישית נגד אחאב. הנביא בישר לאחאב, שבתום שלוש שנים של שלום עם דמשק, תפרוץ מלחמה שלישית ביניהם, מלחמה שבה אחאב יובס וייהרג.ⁱⁱ בניגוד למקור המקראי, המעלים מאיתנו נתונים חשובים ביותר על פרשה זו, הרי שהממצאים הארכיאולוגיים משלימים את המקור המקראי בכך, שמספקים לנו את כל המידע החיוני החסר במקרא. מידע זה מופיע בפירוט רב באנאלים של שלמנאסר ה-3 מלך אשור.ⁱⁱⁱ

מבוא

"שבעים פנים לתורה", קבעו חז"ל מפרשי המקרא. פרק בתנ"ך ניתן ללמוד לפי "פשוטו של מקרא", כשניתוח הפרק צמוד לטקסט. אפשר להיעזר במדרשי אגדה, ב"מידות שהתורה נדרשת בהן", כגון קל וחומר, גזירה שווה, כלל ופרט וכו'. אולם, כדי להפוך את השיעור בתנ"ך לשיעור חווייתי, המדבר אל התלמידים, לא די בכך. מחקר הארכיאולוגיה המקראית בארץ ישראל הוא מן המובילים בעולם, עקב שפע הממצאים שנחשפו ופוענחו, והן בשל העניין שמגלים ארכיאולוגים בארץ ובעולם בחקר ארץ ישראל ועתיקותיה. אלפי מחקרים פורסמו בנושא, אין כמעט תחום שלא נחקר, ומידע חשוב עומד לרשות לומדי המקרא הרחבת אופקים ולהעמקת המידע. ככל שהמורה לתנ"ך בקי יותר בהיסטוריוגרפיה מקראית, בספרות המקצועית העניפה בנושא, כך ידיעותיו רבות ועמוקות יותר. גיוון שיעורי התנ"ך ע"י שילוב דיסציפלינות הקשורות במקרא, כמו היסטוריה של המזרח הקדמון, גיאוגרפיה וארכיאולוגיה מקראית, יעשירו את חוויות ההוראה והלמידה. כותב המאמר מלמד תנ"ך בשיטה זו בכיתות חט"ב והחט"ע, בסמינרים ובאוניברסיטאות מעל לשלושים שנה. השיעורים מגרים את הלומדים, מפתחים את החשיבה והביקורת העצמית, וההישגים טובים.

המאמר דן ביחסי ארם דמשק וישראל בתקופת שלטונם של אחאב מלך ישראל, ובן הדד ה-2 מלך ארם דמשק. המאמר מתבסס על המקורות המקראיים ועל הממצאים הארכיאולוגיים הרלוונטיים לנושא ולתקופה. מטרתו של המאמר כפולה, לנתח אירוע מרכזי וחשוב בתולדות ישראל בתקופת המקרא ניתוח מעמיק ומקיף, ובדרך זו להציג דגם של שיעור במקרא, המשמש אב-טיפוס להוראת פרקים היסטוריוגרפיים אחרים במקרא.

המלחמות בין ממלכת ארם דמשק לבין ממלכת ישראל במאה ה-9 לפה"ס

הקדמה

ממלכות ישראל וארם-דמשק ניהלו מלחמות בלתי פוסקות ביניהן מאז היווסדן, להוציא שתי תקופות שבהן כרתו ברית שלום ביניהן בגלל אויב משותף, אשור, שסיכנה את עצם קיומן. בשנת 854 לפה"ס, לאחר ניצחונו השני הרצוף של אחאב מלך ישראל על בן הדד ה-2 מלך ארם דמשק, שני האויבים כרתו ברית ביניהם, והקימו קואליציה של מלכי סוריה וארץ ישראל, ובקרב היסטורי בשנת 853 בקרקר שבצפון סוריה, הצליחו צבאות הברית להדוף את הצבא האשורי בפיקודו של שלמנאסר ה-3 מלך אשור. בזכות ניצחון זה הצליחו ישראל וארם דמשק לשמור על עצמאותן. בשנת 734 לפה"ס, פקח בן רמליהו מלך ישראל ורצין מלך ארם דמשק כרתו ברית שלום ביניהם נגד תגלת פלאסר ה-3 מלך אשור, שחידש את שאיפתו של אשור להשתלט על כל המדינות בצפון ובמערב הקשת הפוריה. המקור המקראי מסתפק בגינוי בריתות אלו, הואיל וברית צבאית בין ישראל לבין מדינה אחרת מבטאת חוסר אמון מצד מלך ישראל בה' וביכולתו להגן על עמו. פרטים כמו הסיבות לברית בין השניים, הכנת הצבאות למלחמה וכו', למרות חשיבותם, בעיני המקור המקראי הם שוליים, על כן אינם זוכים לאיזכור כלשהו על ידו. לעומתו, הממצאים הארכיאולוגיים המספקים מידע רב ומפורט, משלימים את המקור המקראי. שילוב זה ביניהם, הופכים את הפרק ההיסטוריוגרפי לברור ומובן, ואת לימוד התנ"ך לחווייה נעימה.

המקור המקראי, שנקודת המוצא שלו דתית, במלחמות אלו בין דמשק לבין ישראל מעוניין להעביר לקורא מסר אחד בלבד. אחאב, שחטא והחטיא את נתיניו בהשפעת אשתו איזבל בת אתבעל מלך צידון,^{iv} ניצל משתי תבוסות, מאחר וה' העניק לו

את הניצחונות כדי שיחזיר את עמו לעבודת ה'.^v אחאב נכשל במשימה זו, וחולשתו זו זוכה להבלטה ע"י המקור המקראי: איזבל הפיצה בישראל את פולחן הבעל הצידוני, ובפקודתה נרצחו מאות נביאי ה', והיתר נאלצו לרדת למחתרת ולהסתתר.^{vi} היא הפכה את מוסד המלוכה בישראל למונרכיה אבסולוטית, שבה המלך הוא מעל לחוק, ורצח חפים מפשע הוא עניין של מה בכך,^{vii} בניגוד ל'משפט המלך' על פי התורה.^{viii} לפיכך גורלם של אחאב ואיזבל נחרץ. במלחמה השלישית בין אחאב לבין בן הדד, בשנת 851 לפה"ס על רמות גלעד, אחאב נהרג.^{ix} איזבל זוכה למוות אכזרי בעמק יזרעאל,^x במקום שהוציאה להורג את נבות כדי לרשת את כרמו.

המאבק על השלטון בסוריה ובארץ ישראל התחדש במלוא עוצמתו בראשית המאה ה-9 לפה"ס, כשהגמוניה על האזור כולו נשמטת מידי מלכות ישראל ועוברת לחזקתה של ארם דמשק. מימי נדב בנו של ירבעם בן נבט (מלך שנה, משנת 901 – 900 לפה"ס) ועד עמרי (מלך בשנים 876–869 לפה"ס), זעזועים וחוסר יציבות אפיינו את מלכות ישראל. השלטון עבר מיד ליד בפרקי זמן קצרים ומלחמת אחים במדינה החלישה את הממלכה.^{xi} עלייתו של עמרי לשלטון בישראל תקופה חדשה בישראל ובמזרח התיכון כולו. שבע שנות שלטונו, עמרי הצליח להעניק לארצו יציבות סבירה, בנה את בירתה החדשה שומרון (בשנת 881 לפה"ס),^{xii} ומלחמת אחים פסקה. הוא כרת ברית שלום על מלכות יהודה בדרום ועם הפיניקים – צור וצידון – בצפון. את בריתו עם צידון ביצר על ידי נישואיו של בנו אחאב עם איזבל, בתו של אתבעל מלך צידון.^{xiii} ואילו את עתליה בתו השיא ליהורם בן יהושפט מלך יהודה.^{xiv} עמרי הצליח לעצור את התחזקותה של דמשק על חשבון ישראל, בעיקר בצפון עבר הירדן המזרחי.^{xv} שנים רבות לאחר ששולטתו של עמרי חוסלה, מלכות ישראל מוזכרת בתעודות האשוריות בשם 'בית עמרי'.^{xvi}

בן הדד ה-1 – מלך ארם דמשק לא נשאר אדיש לנעשה במלכות ישראל, שעליה רצה להשתלט בכל מחיר. מאחר וצבאו לא היה ערוך עדיין למלחמה גלויה נגד ישראל, בן הדד ה-1 פתח במדיניות התשה נגד ישראל.^{xvii} הוא גרם לתקריות גבול בין שתי המדינות, ובו זמנית עודד את הממלכה המואבית, שהיתה גרורתה של ישראל, למרוד בה. **מכתובת מישע** מלך מואב אנו לומדים כי מואב אכן מרדה בישראל בראשית שלטונו של עמרי, או אולי קצת לפני כן. עמרי נאלץ לערוך מסע צבאי קשה ומיגע לארץ מואב כדי לדכא מרידה זו. בכתובתו, מדגיש מישע פרט זה: "עמרי מלך ישראל, ויענה את מואב ימים רבים" (שורה 5 בכתובת). "וירש עמרי את כל ארץ מהדיבא, וישב בה בימיו, וחצי ימי בנו" (אחאב), ארבעים שנה" (שורות 7 – 8).^{xix}

לאחר מות עמרי, השלטון בישראל עבר בצורה מסודרת לידי בנו אחאב, שאותו הכין אביו לרשת את כיסאו (אחאב מלך בשנים 874–852 לפה"ס). נישואיו עם איזבל בת אתבעל מלך צידון היו נישואים פוליטיים מובהקים, הואיל והברית הצבאית והכלכלית עם אתבעל חוותנו, הפכו את אחאב לאחד השליטים החזקים באזור כולו. אחאב הגדיל וחימש את חיל הרכב שלו, ובנה מספר ערי מבצר במקומות אסטרטגיים ברחבי ממלכתו, ביניהן **מגידו** בעמק יזרעאל.^{xx} בשנות מלכותו האחרונות של אחאב, לחץ דמשק בעבר הירדן המזרחי גבר, כאשר על כיסא המלוכה בדמשק עלה בן הדד ה-2, בנו של בן הדד ה-1. המאבק בין אחאב לבן הדד ה-2 – נהפך למלחמה ממושכת ביניהם, שהעמידה את מלכות ישראל במבחן קשה. החלטתו של בן הדד ה-2 להשתלט על ישראל בכל מחיר, נבעה מהמצב הגיאוגרפי-פוליטי החדש שנוצר באזור. בשנת 859 לפה"ס, עלה שלמנאסר ה-3 לשלטון באשור, וכעבור שנה יצא למסע צבאי נגד הממלכות הארמיות בסוריה במטרה לכבוש אותן, להדיח את מלכיהן, ולהופכן לפחוה אשורית. מלך אשור עלה תחילה על בית עדן, אחת הממלכות הארמיות החשובות, ולאחר מצור עליה שנמשך בשנים 857 – 855 לפה"ס, בית עדן נכבשה על ידו. בן הדד ה-2 ידע שמצור על דמשק הוא שאלה של זמן. מסיבה זו הוא הגביר את הלחץ הצבאי על ישראל כדי להשתלט עליה, להבטחת העורף הדרומי של ממלכתו לפני המתקפה האשורית הצפויה על דמשק.

ההיסטוריוגרף המקראי מוסר לנו על שלוש מלחמות חשובות שנערכו בין דמשק וישראל:

1. מלכיא, כ', א'–כ"ב: המלחמה הראשונה, בשנת 855 לפה"ס

בן הדד ה-2 פלש למרכז מלכות ישראל בראש קואליציה ארמית של 32 מלכים כפופים למרותו, וצר על שומרון: "ובן הדד מלך ארם קיבץ את כל חילו ושלושים ושניים מלך איתו, וסוס ורכב, ויעל ויצר על שמרון ויילחם בה". לנוכח העליונות הצבאית של בן הדד, תבוסתו של אחאב היתה צפויה. אחאב הסכים לתנאי הכניעה הקשים של דמשק. אולם כאשר בן הדד הוסיף לתנאיו הראשונים סעיפים שמטרתם להשפיל אותו, אחאב דחה אותם.^{xxii} העזרה באה לאחאב מגורם בלתי צפוי לחלוטין. נביא, ששמו לא צוין בא אל המלך בשם ה', והורה לו לא להיכנע. הנביא הבטיח לו ניצחון מוחץ על הצבא הארמי: "והנה נביא אחד ניגש אל אחאב מלך ישראל, ויאמר: כה אמר ה', הראית את כל ההמון הגדול הזה? הנני נוטנו בידך היום, וידעת כי אני ה'". הנביא נתן לאחאב את תוכנית הקרב, ואכן הארמים הובסו.^{xxiv} הנביא הדגיש את סוף דבריו, הואיל ולשם כך נשלח אל אחאב: "וידעת כי אני ה'". אחאב חייב להכיר בייחודו של ה', שאין אל מלבדו. על אחאב לבצע רפורמה דתית בישראל, הכוללת ביטול האלילות, וחזרה אל ה' ואל תורתו. ביצוע רפורמה דתית זו תעמיד את אחאב במצב קשה מול איזבל אשתו, אשר הביאה איתה מצידון את פולחן הבעל, והפיצה אותו בישראל בעזרת מאות כוהני הבעל. כדי להוכיח לאחאב שניצחונו על הצבא הארמי האדיר יושג בעזרת כוח עליון, דהיינו ה', ולא על ידי צבא ישראלי גדול וטקטיקה מיוחדת, הנביא הורה לאחאב לשלוח לקרב נגד הארמים את "...נערי שרי המדינות, והיו מאתיים שניים ושלושים..."^{xxv} ההיסטוריוגרף המקראי מחזק נקודה זו באומרו שבעצם הצבא הארמי גרם לתבוסת עצמו: "...ויכו איש אישו, וינוסו ארם..."^{xxvi} הארמים אשר חגגו את ניצחונם הצפוי על ישראל בשתייה לשוכרה, לא ציפו להתקפה ישראלית, גם אם היא היתה קטנה ונקודתית, וכשהתקפה זו הגיעה, נוצרה אנדרלמוסיה בקרב הצבא הארמי, ובשעת מנוסתם רמסו והרגו איש את רעהו. והיו מקרים כאלה בעבר.^{xxvii} קיימת אפשרות נוספת להסביר את אשר קרה במחנה הארמי, בהסתמך על השינוי המדיני והצבאי שבן-הדד ה-2 עתיד לבצע בשובו לדמשק לאחר תבוסתו ליד שמרון.^{xxviii} ייתכן ופרץ סכסוך דמים בין 32 המלכים הגרורים של בן הדד לבינו, אולי על דרך חלוקת השלל הישראלי שציפו לו. סכסוך זה הביא לפירוק הקואליציה הארמית, ולתבוסתם: "ויכו איש אישו, וינוסו ארם"^{xxix}. לאחר תבוסתו של הצבא הארמי, ניגש הנביא אל אחאב ואומר לו: "...לך, התחזק, ודע וראה את אשר תעשה, כי לתשובת השנה מלך ארם עולה עליך". למרות שדברי הנביא נשמעים באוזנינו כברורים ופשוטים, הנסתר בפסוק עולה על הגלוי. לכאורה, ניתן להסביר את דברי הנביא כעצה, או המלצה במישור הצבאי. כנביא, הוא יודע שמלך דמשק ישקם את צבאו במהירות וכעבור שנה יתקוף את אחאב שנית. לכן הנביא מייעץ לאחאב לנקוט אמצעים דומים, לחזק את צבאו, אולי להוסיף ביצורים על הקיימים סביב שומרון. לאור הדרך שבה הושג ניצחונו הראשון של אחאב על הארמים, קשה לפרש כך

את דברי הנביא. הרי לא בזכות צבא חזק ניצח אחאב. הניצחון הובטח לו ע"י ה' מפי הנביא, עם התוספת: "וידעת כי אני ה'". לכן, את דברי הנביא לפני הניצחון, יש לצרף אל דבריו אחרי הניצחון:

"...הנני נותנו בידך היום,
וידעת כי אני ה'..."
"לך, התחזק,
ודע וראה את אשר תעשה..."

דברי הנביא לפני הניצחון.

דברי הנביא לאחר הניצחון.

כלומר, הנביא אחרי הניצחון נותן תזכורת לאחאב. קשיים רבים יעמדו לפניו בביצוע הרפורמה הדתית: אשתו, חלק מן האצולה, כוהני הבעל. אולם על אחאב להתחזק, להכיר בעובדה שה' הצילו מתבוסה בטוחה, ולסלק את האלילות מארצו. הנביא ידע את לבטיו של אחאב, לכן הוא מגלה לאחאב את הרפורמה שכן הודד יבצע בשובו לדמשק:

"כי תשובת השנה
מלך ארם עולה עליך"

הנביא לא מציין את שמו של המלך, אף לא את שם ממלכתו – דמשק – אלא מגדיר אותו כמלך ארם, השליט היחיד על כל המדינות הארמיות, ולשינוי זה משמעות מדינית וצבאית בעלת חשיבות רבה.

מהי אותה רפורמה שכן הודד יבצע לקראת מלחמתו הבאה נגד אחאב? ההיסטוריוגרף המקראי מוסר לנו, כי בעצת שריו ויועציו, בן הודד ה-2 ביצע רפורמה מדינית וצבאית מרחיקת לכת.^{xxx} המדינות הארמיות, שהיו גרורותיה של ארם דמשק, איבדו את עצמאותן, בוטלו, ונהפכו למחוזות מניהליים במסגרת ממלכת ארם דמשק. בן הודד הקים ממלכה ריבונית מאוחדת ומלוכדת בהנהגתו, היא ממלכת ארם, כדברי הנביא לאחאב. במקום המלכים שהודחו על ידי בן הודד, הוא מינה פחות.

גם השנויים בתחום הצבאי שביצע בן הודד היו בעלי משקל רב. בן הודד איחד את צבאו עם הצבא של המדינות הארמיות הגרות לשעבר, יצר צבא אדיר וחזק, שהמפקד העליון שלו ומשלם משכורתם הוא בן הודד. אישור למהפכה המדינית והצבאית שביצע בן הודד אנו מוצאים – בנוסף למקור המקראי – גם **במקורות האשוריים**. החל באמצע המאה ה-9 לפנה"ס, בשום מקור מקראי ובאף מקור אשורי לא מוזכרות עוד מדינות ארמיות עצמאיות, או כגרותיה של דמשק. במקורות המקראיים מופיעה מדינה אחת בלבד, "ארם" או "ארם דמשק". ואילו המקורות האשוריים מזכירים גם כן רק מדינה ארמית אחת, דמשק. שינוי זה מופיע לראשונה בכתובתו של שלמנאסר ה-3 מלך אשור, ברשימת המדינות שהתייצבו נגדו במלחמת קרקר, בשנת 853 לפנה"ס:

"...לקרקר קרבתו. את קרקר עיר מלכותו [של הודדעזר, הוא בן הודד ה-2] הרסתו, באש שרפתו. 1,200 רכב, 1,200 סוסי פרשים, 20,000 רגלי של הודדעזר מארץ דמשק..."^{xxxii}

כפי שצוין כבר, בן הודד ביצע שינויים מדיניים וצבאיים אלה, כהכנה לקראת מלחמתו הבאה נגד אחאב, מלחמה שהיתה חייבת להיות מכרעת מבחינתו של בן הודד.

2. מלכ"א, כ', כ"ג-מ"ג: המלחמה השנייה בין בן הודד ה-2 לבין אחאב, שנת 854 לפנה"ס

"ויהי לתקופת השנה, ויפקוד בן הודד את ארם,^{xxxiii} ויעל אפקה למלחמה על ישראל". בן הודד בחר בכוונה במישור הרחב שמדרום-מערב לאפק (היום פיק שבקצה הדרומי של הגולן, סמוך לחוף המזרחי של הכנרת) לקיים שם את הקרב, כדי שיוכל להפעיל ביעילות את חיל הרכב והפרשים שלו, שבאותם ימים היוו את יחידות העילית. רמז ברור על כך מוצאים במקור המקראי עצמו:

מלכ"א, כ', כ"ג-כ"ו:

"ועבדי מלך ארם אמרו אליו:

אלוהי הרים אלוהיהם, על כן חזקו ממנו [במלחמה בשערי שומרון],
ואולם נילחם איתם במישור, אם לא נחזק מהם...
ואתה תמנה לך חיל... וסוס כסוס ורכב כרכב,
ונילחמה אותם במישור... ויעש כן...
ויעל אפקה למלחמה עם ישראל".

הארמים ייחסו את כישלונם במלחמה הקודמת למגבלות טופוגרפיות, שכן אזור שומרון הררי, ושם לא יכלו לתת לחיל הרכב והפרשים ביטוי הולם.^{xxxiii} לכן הפעם בחרו, כאמור, במישור הרחב ליד אפק. במלחמה זו, סיכוייו של בן הודד לנצח את אחאב עלו בהרבה על אלה שבמלחמה הקודמת. כעת בן הודד עומד בראש צבא מאוחד ומלוכד, בעקבות הרפורמה המדינית והצבאית שעשה בן הודד במהלך השנה שחלפה. צבאו של אחאב לעומת הצבא הארמי נראה עלוב וקטן, כשני עדרי עזים.^{xxxiv} גם במלחמה זו הובס הצבא הארמי, כפי שניבא הנביא, ולפי ההיסטוריוגרף המקראי, ה' העניק את הניצחון לאחאב, בגלל שהארמים העליבו את ה' והשוו אותו לאליל:

מלכ"א, כ', כ"ג:

"ועבדי מלך ארם אמרו אליו:

אלוהי הרים אלוהיהם, על כן חזקו ממנו,
ואולם נילחם איתם במישור, אם לא נחזק מהם."

לדעתם, אלוהי ישראל כוחו באזור הררי, שם הוא יכול להעניק ניצחון לישראלים, אולם באזור מישורי אלילי ארם חזקים יותר מה', ויעניקו ניצחון לארמים.

תבוסתו של הצבא הארמי היתה מוחלטת. עשרות אלפים נהרגו בקרב, רבים נמלטו על נפשם, ואילו בן הודד ופמלייתו, שכללה קצינים בכירים, שרים ויועצים, מצאו מקלט באפק המבוצרת. בן הודד שיגר משלחת כנועה אל אחאב, עם הודעת כנועה, בתנאי שאחאב לא ימית את מלך ארם ויאפשר לו נסיגה בטוחה לארצו עם שארית צבאו.^{xxxv} שוב, תגובתו של אחאב מפתיעה, ולדעת ההיסטוריוגרף המקראי בטעות יסודה. במקום לעלות על אפק, ללכוד אותה ולהרוג את מלך ארם, כפי שעשה יהושע למלכי כנען בתקופת הכיבוש, אחאב מגלה רוחב לב מוגזם ומקבל את תנאי הכנועה של בן הודד: "...ויאמר [אחאב]: העודנו חיי? אחי הוא".^{xxxvi} שני האויבים חותמים על הסכם שלום, שהסעיף המרכזי בו הוא ברית צבאית, וכן חוזים כלכליים המקנים לישראל יתרונות בתחום הסחר בדמשק.^{xxxvii}

תגובתו החרפה של אותו נביא שהבטיח את שני הניצחונות לאחאב, נובעת לא רק בגלל שלדעתו אחאב החמיץ את ההזדמנות להפוך את ישראל למעצמה היחידה בארץ ישראל וסוריה, אלא בגלל שחתימתו על חוזה שלום עם בן הודד היא

תחליף לרפורמה הדתית שאחאב היה אמור לבצע, תמורת הניצחונות שה' העניק לו. הנביא בא אל אחאב בפעם השלישית, ומודיע לו את דבר ה':

”וַיֹּאמֶר אֵלָיו: כֹּה אָמַר ה', יֵעַן אֲשֶׁר שִׁלַּחְתָּ אֶת אִישׁ חֲרָמִי מִיָּד,

וְהִיְתָה נִפְשׁךָ תַּחַת נַפְשׁוֹ, וְעַמְךָ תַּחַת עַמּוֹ.”^{xxxiii}

בניגוד להיסטוריוגרף המקראי, המגנה את אחאב שחתם על הסכם שלום עם בן הדד, הואיל וחווה השלום עם דמשק לא עיניק שלום לישראל, אלא ידחה את המשך המאבק ביניהם בשלוש שנים, המקורות האשוריים המספקים לנו מידע חשוב על הסיבות לברית בין אחאב לבן הדד, רואים בהסכם זה צעד טקטי וצבאי נבון של מלכי ישראל וארם. על פי המקורות האשוריים, לבן-הדד ולאחאב נודע כי שלמנאסר 3- מלך אשור, שהקים צבא גדול וחזק, עומד לצאת למסע צבאי נגד מדינות מערב הקשת הפורייה, במטרה לכבוש אותן, לחסלן, ולהפוך אותן לפרובינציות אשוריות. לכן הסכם השלום בין אחאב ובן הדד הוא הבסיס לקואליציה צבאית רחבה, שבראשה יעמדו בן הדד ואחאב, ומשימתה תהיה חסימת המיתקפה האשורית הצפויה בקרקר.^{xxxix}

ואכן, שלמנאסר 3- יצא בראש צבא חזק למסע צבאי במערב הקשת הפורייה, כפי שתכנן. שלמנאסר מציין באנאליס שלו, המתייחסים למלחמת קרקר בשנת 853 לפה"ס, כי קואליציה של 12 מלכים עם צבא אדיר ציפתה לו בקרקר. בראש הקואליציה של מלכי סוריה וארץ ישראל עמד "הדדעור מלך דמשק", דהיינו בן הדד ה-2, כפי שצויין לעיל, וסגנו היה אחאב מלך ישראל.^{xi}

למרות שבכתובת הניצחון שלו, שלמנאסר ה-3 מתאר את "ניצחונו הגדול" על אויביו, העובדות מוכיחות שזו התפארות נטולת יסוד במציאות, מאחר והקואליציה הסורית-ישראלית הצליחה למנוע את פלישת הצבא האשורי מעבר לקרקר, לארצותיהם, ומלך אשור נאלץ לשוב לארצו מבלי להשיג את יעדיו.^{xli}

הסכנה האשורית חלפה זמנית, הקואליציה התפרקה, והמאבק בין דמשק לישראל התחדש. צדק ההיסטוריוגרף המקראי שהתנגד לברית זו בין אחאב ובן הדד, מאחר והברית נוצרה לשעת חירום, והיא הסכנה מצד אשור, ולא בגלל רצונה של דמשק לפתוח תקופה חדשה ביחסיה עם ישראל, תקופת שלום של אמת, עם יחסים דיפלומטיים בין שתי המדינות, עם קשרי תרבות וסחר, כפי שהיה למשל בין ישראל לבין צור וצידון. משחלפה הסכנה האשורית בעקבות תוצאות הקרב בקרקר, ממילא הקיץ הקץ על השלום המדומה בין דמשק לישראל. **בן הדד כבש את רמות גלעד מידי ישראל**, הלחץ של דמשק על ישראל נתחדש ואף הוגבר, כשהמטרה המיידית של דמשק היא כיבושה של ישראל.

3. מלכ"א, כ"ב; דבה"ב, י"ח, א'–ל"ד: המלחמה השלישית בין אחאב ובן-הדד ה-2

(מלכ"א, כ"ב, א'–ג')

וַיֵּשְׁבוּ שְׁלוֹשׁ שָׁנִים, אִין מִלְחָמָה בֵּין אַרֶם וּבֵין יִשְׂרָאֵל.

וַיְהִי בִשְׁנַת הַשְּׁלִישִׁית, וַיֵּרֵד יְהוֹשֻׁפֵּט מֶלֶךְ יְהוּדָה אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל.

וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶל עַבְדָּיו: הִידַעְתֶּם כִּי לָנוּ רְמוֹת גִּלְעָד?

וְאֲנַחְנוּ מַחֲשִׂים מִקַּחַת אוֹתָהּ מִיַּד מֶלֶךְ אַרֶם...”

הערה זו של המספר המקראי מחייבת הבהרה. אמנם לא פרצה מלחמה ישירה בין דמשק לבין ישראל בפרק זמן זה, אולם לאחר התפרקות הקואליציה בעקבות תוצאות מלחמת קרקר, בן הדד ה-2 פלש לרמות גלעד – טריטוריה בצפון-מזרח מדינת ישראל – וכבש אותה. מהלך זה פירושו הפרה חז-צדדית של חוזה השלום בין דמשק ובין ישראל.

בשנת 852 לפה"ס, בשנה השלישית לברית שנכרתה בין אחאב ובין בן-הדד, הכריזו אחאב ובן בריתו יהושפט מלך יהודה מלחמה על ארם דמשק. מבין שלוש המלחמות ביניהם, מלחמה זו היא היחידה שפרצה ביוזמת ישראל. אחאב החליט להשיב לישראל את רמות גלעד, מרכז המחוז, ואחד האזורים הפוריים ביותר, בנוסף להיותו מקום אסטרטגי. ליהושפט ולאחאב היה חשש סביר, כי בן הדד עשוי להשתלט על מואב שהיתה תחת שלטון ישראל, ועל אדום שהיתה תחת שלטון יהודה. התפתחות זו היתה מעמידה את ישראל ואת יהודה בסכנה קיומית, שכן הימצאותו של צבא ארמי בגבולם הצפוני והמזרחי של ישראל ויהודה מאפשרת פלישה קלה לתחומן, כשמואב ואדום היו משמשות עורף בטוח לארמים עם מרכזי אספקה של מזון ונשק בקרבת מקום. מהלך זה היה מאפשר לדמשק להשתלט על י'דרך המלך', היא דרך השיירות החיוניות במסחר הבינלאומי, והמכניסה ממון רב למי ששולט עליה.

המלחמה על רמות גלעד נסתיימה בתבוסת ישראל, לאחר שאחאב נפצע פצעיו מוות בקרב.^{xliii} כתוצאה מתבוסת ישראל ברמות גלעד, מלכות ישראל הפכה לגרורתה של דמשק, וההגמוניה על סוריה, ארץ ישראל ועבר הירדן המזרחי עברה לידי ארם דמשק.^{xliii} גם יואש מלך יהודה נאלץ להיכנע לארם דמשק ולשלם מס כבד לחזאל, יורשו של בן הדד ה-2.^{xliii} חולשתה של מלכות ישראל, מול עליונותה של מלכות ארם דמשק, נמשכה קרוב לשבעים שנה, עד שנת 786 לפה"ס, השנה שבה עלה ירבעם השני לשלטון בישראל, והחזיר עטרה ליושנה.

סיכום

ממלכת ישראל, וכן אחותה ממלכת יהודה, היו מוקפות מדינות ומעצמות ששאפו להשתלט עליהן, בעיקר מסיבות כלכליות וצבאיות. אדמתן ברובה פורייה, ושתי הדרכים הבינלאומיות 'דרך המלך' ו'דרך היס' חצו אותן לאורכן. היו אלה דרכי שיירות חיוניות במסחר הבינלאומי, והמדינה השולטת על דרכים אלו, תכניס לקופתה מדי שנה סכומי כסף גדולים. לשתי דרכים אלו גם חשיבות רבה מבחינה צבאית – דרכן ולאורכן עברו הצבאות ממצרים דרך ישראל צפונה ומזרחה, וההפך. דרכים אלה חיברו וקישרו בין רוב מדינות המזרח הקדמון. המאבק העיקרי, שהיה מלווה במלחמות אין ספור, התנהל במיוחד בין ממלכת דמשק לבין ממלכת ישראל. דמשק, שהיתה מרכז שתי הדרכים הבינלאומיות, נהנתה מהכנסות שנתיות גבוהות. חלק גדול מהכנסותיה הופנו לחיזוק צבאה, הן כמותית והן איכותית. יתרון זה איפשר לדמשק לנהל מלחמות רבות נגד ישראל, וכן לתמוך במדינות האזור, בעיקר הכפופות לישראל וליהודה, למרוד בהן. זעזועים ומשברים פנימיים פקדו את ישראל בראשית המאה ה-9 לפה"ס. דמשק ניצלה היטב מצב זה להרחבת השפעתה ושליטתה בארץ ישראל, בלבנון ובעבר הירדן המזרחי.

אחאב מלך ישראל, שנחשב לאחד המלכים החזקים בתקופתו, החמיץ מספר הזדמנויות להשתלט על דמשק ועל כל סוריה. שני היריבים, אחאב ובן הדד ה-2, חתמו על הסכם שלום בגלל אויב משותף, אשור, שיצאה למסע צבאי במטרה להשתלט על כל המדינות הארמיות, על דמשק ועל ישראל. אולם שלום זה בין דמשק לבין ישראל היה שלום מדומה, שלום לשעת חירום ולא שלום של אמת. הוא בא לשרת יותר את האינטרסים של דמשק מאשר של ישראל, או של שתי המדינות כאחד, שלום אמיתי היה מביא להן שגשוג ויציבות. משחלפה הסכנה מצד אשור, מבלי לאבד זמן, דמשק הפרה את הסכם השלום עם ישראל על ידי כיבוש רמות גלעד הישראלית. מות אחאב במלחמה על רמות גלעד בשנת 852 לפה"ס, הביא לתבוסת ישראל, לכניעתה לדמשק, ואיבוד ההגמוניה באזור. אחת המכות הקשות שספגה ישראל לאחר מות אחאב היתה מרידתו של מישע

מלך מואב בישראל והוצאתם להורג של הישראלים בני שבטי ראובן, גד וחצי מנשה, שכידוע התנחלו מרצונם בעבר הירדן המזרחי.

מאמר זה בא להדגים למורה לתנ"ך כיצד לנתח פרק היסטוריוגרפי במקרא, ובאילו כלים הוא יכול וחייב להשתמש כשהוא מכין את מערך השיעור. שיעור בתנ"ך יכול להיות חווייתי למורה ולתלמיד כאחד, אם השיעור מעניין, מרחיב את אופקיו של התלמיד ומעורר אותו לחשיבה.

Teaching of Historic Chapters in the Bible by Integrating Archeological Findings and Scientific Research with Traditional Teaching Methods by Dov Rozner, Ph. D

Synopsis

Protracted hostility and war were characteristic of the relationship between the ancient kingdom of Israel, and Aram Damascus - an adversarial relationship stemming from rivalry for control of the headwaters of the Jordan River and two ancient "international highways" - the Via Maris and the Kings' Way - key elements in the economic and military foundations of both the kingdom of Israel and its northern adversaries. (See First Kings Chapters 20-21)

Twice, - in 855 BCE and 854 BCE - Ben-hadad II went out to war at the head of an Aramean army against Ahab, king of the kingdom of Israel. In both cases, Damascus' military superiority was decisive, making Ahab's defeat a predictable outcome. For this reason, Ahab agreed to sign harsh and humiliating terms of submission dictated by his rival. Ahab was saved from such a defeat by an unexpected source - a unnamed prophet who advised Ahab to delay signing a surrender, in both wars promising the Israelite leader in the name of the Lord, a massive victory over his enemy and his enemy's allies. Ahab followed the military tactics provided by the prophet - winning decisive battles that saved the kingdom of Israel - at least temporarily. The defeated king of Damascus offered Ahab a military and economic pact and a covenant between the two kingdoms. Ahab accepted Ben-hadad's offer and a peace agreement was signed in Samaria - the Israelite capital. The Biblical text suggests that the king of Damascus took advantage of the naivete and magnanimity of king Ahab - the peace agreement between the two saving Damascus from destruction. The response of the prophet was swift.

The prophet, who disguised himself as an Israelite warrior came before Ahab after his identity became evident, and demonstrated to Ahab his mistake - failing to take advantage of his victory over the Aramean army at the battle of Aphek. Rather than using the momentum to invade Damascus and raze it, he signed a peace treat with his enemy - a treaty that allowed Ben-hadad to rehabilitate his army and mount a third offensive against Ahab. The prophet foretold Ahab that at the close of three years of peace with Damascus, a third war would break out between them, a war in which Ahab would be defeated and killed.

In contrast to Biblical sources that conceal highly-significant facts regarding this event, archeological findings compliment Biblical sources - providing essential information missing in the Biblical text. This information appears in great detail in the annals of Shalmanesar III, king of Assyria.

---

1. מלכ"א, כ', ל"א-ל"ד.

2. שם, כ', ל"ה-מ"ג; כ"ב. מלחמת רמות גלעד נערכה בשנת 851 לפה"ס.

3. עיין: דמסקי, א. (עורך), (תש"ל), "מלחמת קרקר לפי האנאלים של שלמנאסר ה-3", מדרך במקורות חיצוניים לתולדות ישראל בתקופת המלוכה

וימי שיבת ציון, הוצאת "בר-אורין", אוניברסיטת בר אילן, עמ' 6-7

4 מלכ"א ז -

שם

6 שם

ז - שם

ז דב' -

9 מלכ"א ז -

		ספרי מחקר ומקורות	
		96	4
		964	4
04- 0	γ	ז	6
0- 6		964	
- 0	γ	964	ז
- 9	γ		ז 9
			49
0- 46		964	0
-	γ		γ
		9 0	ז
		ז	ז
- 04	γ	99	4
0 - 49			γ

15. Bright, J. (1967), **A History Of Israel**. London, pp. 220 – 228;

16. Pritchard, J. B. (ed.) (1969), **Ancient Near Eastern Texts Relating To The Old Testament**, (ANET), Princeton, pp. 278-9.